

Мельник О.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ І.О. СІКОРСЬКОГО НА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПСИХІЧНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті презентуються результати дослідження наукової спадщини видатного українського вченого Івана Олексійовича Сікорського, знаного далеко за межами України, зокрема, стосовно проблематики втомлюваності й лікування заїкання, про що свідчать посилання у працях німецьких, англійських і французьких вчених. Проаналізовано ключові праці, де презентуються наукові ідеї щодо провідних чинників розвитку психічної сфери особистості, з'ясовані теоретичні основи розвитку. Визначені місце і значення проблематики розвитку психічної сфери особистості в системі психологічних уявлень І. О. Сікорського. Доводиться, що фокусуною темою наукової творчості вченого є тема розвитку психічних можливостей, детермінант впливу на розвиток психіки та формування особистості як основи і джерела психічного розвитку й вдосконалення. Встановлено, що теоретичним фундаментом розуміння психічного розвитку у І. О. Сікорського стали принципи взаємовпливу фізичного і психічного, принципи генетичного аналізу, детермінізму, діяльнісного підходів. Згідно вченого розвиток психічної сфери особистості передбачає взаємодію між внутрішніми та зовнішніми детермінантами. Психіка визначається вченим як біоісторичне явище, система, котра є визначальною в особистісному зростанні та самовдосконаленні, адже виконує такі функції, як регуляція, відображення, пристосування та збереження цілісності. Встановлено, що розвиток психологічних ідей І. О. Сікорського здійснювався в процесі конвергенції природничо-наукового та метафізичного знання із визнанням субстанціональної природи психічного, ідеалістичних і матеріалістичних ідей. Психологічні ідеї вченого просякнуті визнанням значимих зв'язків між фізичним, психічним і соціальним розвитком особистості. Здатність до рефлексії визнається найважливішим механізмом саморозвитку особистості.

Ключові слова: психічна сфера особистості, розвиток, саморозвиток, особистість, виховання, навчання.

Вступ. Не одне покоління психологів залишилось незнайомим з науковим доробком Івана Олексійовича Сікорського. Виключенням є лише праця про вченого, написана головним науковим співробітником Інституту психології ім. Г. С. Костюка Олексієм Тимофійовичем Губко [1], для якого улюбленим заняттям було реабілітовувати наукові напрямки, які були затавровані догматиками, а також повертати добре ім'я ученим, які в епоху тоталітарної науки і реакції царизму зазнавали несправедливих звинувачень.

І. О. Сікорський є автором більше сотні наукових праць, у яких розкривались та висвітлювались і фундаментальні питання психології. Безцінними, актуальними залишаються й на сьогодні праці вченого-енциклопедиста про формування, становлення і розвиток особистості, про значення провідних чинників у цьому процесі, про розуміння психіки, її розвитку, яке було розкрито більше ста років тому.

І. О. Сікорський був ініціатором створення в Києві Фребелівського інституту. Провідним моти-

вом для вченого виступило переконання щодо необхідності підготовки спеціально навчених вихователів, учителів. У своїх публічних виступах він неодноразово наголошував на кризі виховання і навчання підростаючого покоління, і наполягав, що ситуацію вкрай і негайно необхідно змінювати, наголошуючи при цьому, що сильною може бути лише та держава, яка не лише побудує першокласну систему виховання і навчання, а й втілить її в життя для широких верств населення [2].

Найнеобхіднішою наукою у підготовці фахівців в інституті вченим визнана дитяча психологія. Він стверджував, що без знань вікових особливостей психічного розвитку, особливостей проявів психічного, неможливо виховати гідну особистість, яка буде служити на благо держави і тим самим сприяти її розвитку та добробуту громадян. Саме тому для майбутніх вчителів, вихователів вивчення цих особливостей є першочерговим завданням, наполягав І. О. Сікорський.

Мета статті полягає у представленні специфіки розуміння чинників розвитку психічної

сфери особистості за допомогою історико-психологічної реконструкції психологічного спадку І. О. Сікорського.

Виклад основного матеріалу. Іван Олексійович Сікорський народився 26 травня за старим стилем, або 8 червня за новим, 1842 року у селі Антонів, Сквирського уїзду Київської губернії в родині священника. У 1862 р. екстерном склав іспити до Першої Київської гімназії і вступив на природничий факультет університету Св. Володимира, і вже у 1863 р. перевівся на медичний факультет, який закінчив із відзнакою у 1869 році та був залишений для науково-викладацької діяльності в університеті. Майже 25 років очолював кафедру психіатрії та нервових хвороб Київського університету Св. Володимира.

Становлення особистості для І. О. Сікорського виступає складним і тривалим процесом, його хід залежить від вроджених особливостей, роботи головного мозку і нервової системи, впливів оточуючого середовища. Проте будь-яка особистість визнається вченим як дещо особливе і своєрідне, «що особистість стала синонімом індивідуальності» [3, с. 126].

Для І. О. Сікорського виховати особистість виступає достатньо складним і тривалим завданням, адже її творення починається з дитинства. Зокрема, відхилення в характері та в її здібностях беруть свій початок із раннього дитинства, у перші місяці й роки життя та призводять до стійких особливостей психічного складу в майбутньому. До недоліків відносяться розумові недорозвинення, однобічності, порушення цільності й гармонії у проявах психічного, котрі залежать від неуважного та неправильного виховання, від неправильного протікання психічного розвитку. Вченим визнавався факт можливого впливу на творення характеру, і це відкривало широкі перспективи для педагогічного вдосконалення людей. У рівній мірі така діяльність стосується психолога, лікаря та педагога, але висуває до них умову – знання про психіку дитини в різні вікові періоди. «У спільній дружній роботі багатьох спеціалістів душа дитини, з її нормами й відхиленнями, з її фізіологічними та патологічними варіантами, стане предметом нового виховання юних поколінь», – зазначає І. О. Сікорський [4, с. 4].

Найважливішим періодом впливу виховання у поглядах І. О. Сікорського вважається дошкільний період від 2 до 7 років. Вплив зовнішніх явищ на формування змісту психічного є набагато сильнішим у цей період, ніж у всі наступні вікові періоди. Нервово-психічний розвиток, особливості

характеру та розумових здібностей закладаються в чотири – п'ять років від народження. У цей період розвитку вже можна розпізнати складних дітей, визначити та передбачити майбутнє людини. Основними трьома чинниками *виховання* І. О. Сікорським називаються: *школа, психологічна медицина та родина*.

До основних недоліків середньої школи І. О. Сікорський відносить *однобічність у вихованні та відсутність психологічного розуміння*. Середня школа була спрямована на розвиток розуму і майже не приділяла уваги *почуттям і волі*. Виховання було майже виключеним із самої програми гімназії, і це мало свої наслідки.

Психічний розвиток майбутньої особистості, стверджує І. О. Сікорський, передбачає гармонічне зростання та вдосконалення основних проявів психіки, тобто *розуму, почуття й волі*. Для розвиненості розуму необхідно здобувати всебічні знання, розвивати мислення, опановуючи різні дисципліни, уникаючи однобічності, і взагалі бути відкритим для нового.

Дією почуття викликається ідейне й моральне життя та забезпечується повнота й глибина духовного існування особистості. Особливим, окремим видом недорозвиненості почуття І. О. Сікорський називає недорозвинене або послаблене інтелектуальне почуття, від якого залежить успіх учіння. Ознаками нормального розвитку інтелектуального почуття є: 1) почуття істини, яке скеровує людину до пізнання, 2) спонукання до розумової праці, до впорядкування думок, до систематизації знань, умовиводів, висновків і 3) надихає радісною перспективою виникнення нових відкриттів та успіхів.

І. О. Сікорський переконаний у надзвичайній важливості значення розвитку почуття в психологічному та життєвому відношенні. Він вважає, що почуття стоїть на чолі всіх проявів психічного, і будь-який занепад почуття може призводити до зниження психічної активності або взагалі регресу. Найважливіші наслідки занепаду почуття полягають у:

- 1) занепаді ідеалізму та ідеальних прагнень суспільства;
- 2) занепаді виховного впливу старших поколінь на молодші – батьків на дітей;
- 3) зростанні кількості правопорушень і самогубств.

Почуття суттєво визначає характер особистості та відображається на всіх сторонах її життя, у тому числі й на розумовому. Саме тому правильний розвиток почуття є одним із найважливіших завдань виховного навчання.

Згідно І. О. Сікорському у найзагальнішому вигляді почуття поділяються на приємні, котрі підтримують життєдіяльність людини, і неприємні, які знижують активність та якість життя. До приємних зараховують радість, любов, надію, щастя, шляхетність тощо. До неприємних – страх, сум, заздрість, злість, злобу, дратівливість та ін. Приємні почуття підбадьорюють, активізують, а неприємні викликають почуття пригніченості, відчаю, не викликають бажань до будь-чого. Неприємні почуття згубно впливають на здоров'я і водночас знижують розумову працездатність, як зазначає І. О. Сікорський, на 15–25 відсотків від декількох годин або днів. Саме тому правильний розвиток і протікання почуттів має подвійний інтерес і подвійні мотиви, тобто інтерес здоров'я та інтереси розумової праці.

І. О. Сікорський переконаний, що розвиток і турбота про почуття здебільшого залежать від сім'ї і від суспільства, ніж від школи, однак школа не позбавлена значущого впливу на розвиток почуття. Це сприяння головним чином здійснюється за допомогою прикладу й особистого впливу вихователя та підбором методів і прийомів, що здатні впливати, корегувати природний хід емоційного розвитку: розвивати здорові почуття та пригнічувати шкідливі.

За силою прояву І.О. Сікорський поділяє почуття на три категорії: середні, сильні і слабкі. Почуття помірної сили та середньої тривалості називаються *просто почуттями*; сильні й нетривалі почуття називаються *афектами, або пристрастями*; слабкі та тривалі почуття називаються *настроєм*. Завдання виховного навчання та самонавчання по відношенню до почуттів полягає в постійних спробах і стремліннях перенаправити сильно виражені почуття, які виникають раптово, або пристрасті, в почуття повільні з інтелектуальним спрямуванням. Таке почуття, як страх – зі своєї елементарної форми за допомогою навчаючого виховання – може бути перетворений на побоювання, а почуття сумніву на зворушливість, а заздрість на змагання. Завдяки таким перетворенням характер людини стає зрівноважений. Розумовий розвиток є головною умовою, котра здатна врегулювати розвиток почуття. Засобами такого впливу є: 1) особистість педагога, 2) навчально-виховний вплив наук і 3) вплив поезії та музики.

Згідно І. О. Сікорському розвиток волі також посідає особливе місце та відіграє одну з провідних ролей у психічному розвитку особистості. Воля проявляється, по-перше, у прийнятті

рішень або рішучості, по-друге, у дії або виконанні рішень і, по-третє, у затримці у виконанні дії, котра обмірковувалась з одnobічних позицій. Слабо розвинена воля, зазначає вчений, позбавляє можливості людину керувати та спрямовувати себе, свій розум і увагу й стримувати виконання власних бажань. Не тренованість вольової сфери проявляється у відсутності самовладання та наполегливості в здійсненні планів життя та усвідомлюваних нею ідеалів. Лише розвиваючи волю можна досягти справжньої гармонії у власному житті та бути прикладом для інших. Волю необхідно піддавати постійним тренуванням, зазначає І. О. Сікорський, як, наприклад, закінчувати розпочату справу до кінця, не запізнюватись, вчитись володіти своїми станами. Найвищим показником розвитку волі, стверджує вчений, є здатність до самовладання і пригнічення небажаних хвилювань. Таке пригнічення сприяє розвитку сильних почуттів і надає можливості поступово перетворювати негативні почуття в позитивні та характеризує особистість як таку, котра має сильний характер і самовладання [3].

Згідно особливостей проявів психічної сфери особистості, вважає І. О. Сікорський особистості можна поділити на три типи, а саме:

I тип. Чуттєвий, теплий, сердешний, жива людина (переважають почуття).

II тип. Задумливий, глибокомислячий, розумний (людина розуму).

III тип. Діяльнісний, енергійний, рішуча людина (людина волі).

За переконаннями І. О. Сікорського, виховання має продовження в дорослому житті й іменується *вищим вихованням*: «Ми з вами все ще продовжуємо наше виховання і самовиховання: хороша людина виховується до кінця своїх днів» [4, с. 26]. Професор визначає виховання як моральне вдосконалення, вищий моральний процес, яке не повинне припинятися ніколи. Зниження рівня морального вдосконалення у старшого покоління неминуче призводить до зниження їх виховного впливу на молодші покоління, адже довіра виступає незамінним та обов'язковим чинником у процесі виховання людини.

Важливою умовою вищого виховання є виконання обов'язку. Виконання обов'язку перед природою, яка наділила людину різноманітними здібностями, означає виконання обов'язку людиною перед самою собою. Навчившись виконувати цей особистий обов'язок, вона зуміє здійснити і свій обов'язок перед іншими людьми та суспільством. Лише в такому випадку людина

знайде своє місце на землі і не буде знаходитись у протиріччях з оточенням.

Самовиховання як чинник розвитку психічної сфери особистості І. О. Сікорський вважає вкрай важливим. Особистість повинна працювати над своїми недоліками в думках і характері, вважає професор, вірити в силу добра та перемогу над злом, боротись з останнім у собі і поза собою, адже зло – завжди зло, незалежно від локалізації. Процес становлення особистості передбачає й безперервне навчання, задля вдосконалення своїх задатків та задатків [5;6].

Ідеалом психічного розвитку, який досягається правильно скерованими діями навчання, на думку І. О. Сікорського, визнається пропорційний розвиток здібностей: він характеризує особистість як цілісність. Наявність непропорційного розвитку зводиться до однобічності або недостатнього розвитку однієї із здібностей. Саме гармонійність розвитку всіх психічних проявів надає характеру особистості рівноваженості.

Провідним положенням щодо психічного розвитку особистості у І. О. Сікорського визнається симетричний розвиток психічних здібностей. Зокрема, найкращі психічні якості взяті разом є підґрунтям почуття честі та моральної гідності. «Це складний і звеличений душевний стан, що містить у собі всю суму волі, розуму і почуттів, забезпечує моральне самозбереження людини і становить для неї скарб, котрий перевищує своєю цінністю саме життя», – вважає І. О. Сікорський [3, с. 85]. Власне розвиток почуття честі та моральної гідності повною мірою доступний лише цільній особистості, у котрій всі сторони психічного розвинені гармонійно. Такий розвиток психічного досягається при чітко обміркованому плані навчального виховання, а розпочатись повинен у дошкільний період, обов'язково враховуючи індивідуальні психологічні особливості та можливості психіки.

На думку І. О. Сікорського, психологічні характеристики необхідні перш за все тому, що лише ними визначається можливість передбачити хід розвитку в майбутньому, а з іншого боку вони являють собою безумовне об'єктивне мирило в різних дослідників, котре надає можливість порівнювати дослідження різних науковців, а результат інтерпретувати з багатьох джерел. І, насамкінець, лише психологічна характеристика надає можливість установити індивідуальність особистості.

Формування, становлення та розвиток особистості залежить від спадкового фактору та феноменів культури, котрі зафіксовані у знаково-сим-

волічній формі. Мораль, як культурний феномен, розглядалася вченим як щось, що не належить індивіду спочатку і необхідне до подвоєння за допомогою асиміляції соціального досвіду зафіксованого в знаках. І. О. Сікорський вважає, що мораль є не просто системою принципів, якими керується людина; вона є новим джерелом мотивів, що лежать в основі людської активності. Надаючи великого значення вродженим якостям особистості, І. О. Сікорський наголошував також про значення впливу середовища і соціального оточення. Це давало можливість розглядати особистість як сукупність вроджених і набутих якостей. При цьому вроджені властивості розглядаються вченим як деяка даність, яка вимагає своєї реалізації. Особливості реалізації або прояви цих властивостей задаються тими соціальними умовами, в яких розвивається особистість. Соціальне середовище, вважав він, може сприяти або заважати розвитку вроджених задатків особистості, але навчити чогось понад те, що вже міститься в задатках, суспільство не може. Фаталізм цього положення цілком компенсується тим, що вроджені задатки, вважає І. О. Сікорський, є настільки великі, що говорити про неможливість чогось навчитися буде помилкою.

Висновки. Властивості психічної сфери особистості визнаються вченим результатом її індивідуального розвитку, сприяють становленню її не тільки фізично, а як свідомої істоти, як особистості. Цей процес є цілісний і виражається в біологічній, психічній і соціальній формах. Досягання гармонії в розвитку психічного, вважає І. О. Сікорський, виступає завданням задля особистісного зростання.

Виховання І. О. Сікорським визнається необхідним чинником у розвитку людської психіки. Виховання повинне починатися з ядра – вивчення дошкільного періоду життя дитини та бути всебічним і зважати на рівень розвитку психічних здібностей дитини, спиратися на наукові знання про особливості вікового періоду. Виховання не закінчується в середній школі і має продовження в дорослому житті й іменується вищим вихованням. І. О. Сікорський визначає вище виховання як моральне вдосконалення. Задля вищого виховання людині необхідно морально зростати, мобілізувати всі свої духовні сили, можливо, перевиховатись. Важливою умовою вищого виховання є виконання обов'язку перед природою, іншими людьми та самою собою. Самовиховання І. О. Сікорський вважає вкрай важливим. Щоб стати особистістю людина повинна працювати над своїми недолі-

ками в думках і характері, вірити в силу добра та перемогу над злом, боротись з останнім у собі і поза собою, адже зло – завжди зло, незалежно від локалізації. Їй призначено вести боротьбу за таке важливе для неї прагнення до істини та досконалості. Успішність навчання, згідно з І. О. Сікорським, уможлиблюється в разі запобігання перенавантажень, що призводять до стомлення, як того, хто навчає, так і того, кого навчають. У процесі навчання важливими й необхідними визнаються зусилля учня та особистість і діяльність викладача, і саме останні мають вагоме значення. Розумовий розвиток як один із показників психіч-

ного розвитку людини в процесі навчання згідно з психологічними позиціями І. О. Сікорського розуміється не стільки як сума або кількість знань, скільки незаангажованість і легкість, з якою ці знання відшукуються у свідомості. Навчального впливу потребує вольова сфера особистості: регулювання, тренування волі повинні входити до складу найважливіших завдань. Найвищим показником розвитку волі у поглядах І. О. Сікорського зазначена здатність до самовладання та пригнічення небажаних хвилювань. Саме ж поняття особистості вченим визначається тотожним поняттю індивідуальності.

Список літератури:

1. Губко О. Т. Іван Олексійович Сікорський як учений і експерт у справі Бейліса. Київ : світогляд, 2009. 115 с.
2. Мельник О. А. Розвиток психіки людини як процес самовдосконалення у вітчизняній філософсько-психологічній традиції. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. 2020. Том IX. Вип. 13. С. 221–229.
3. Сикорский И. А. Начатки психологии: с 20 фигурами в тексте; [2-е изд., доп.]. Киев : Типография С. В. Кульженко, 1909. 138 с.
4. Сикорский И. А. Психологические основы воспитания и обучения; [3-е изд., доп.]. Киев : Типография И. Н. Кушнерев, Киевское отделение, 1909. 112 с.
5. Сикорский И. А. Душа ребенка: с кратким описанием души животных и души взрослого человека; с 20-ю рисунками. [3-е изд., доп.]. Киев : Типография С. В. Кульженко, 1911. 192 с.
6. Сикорский И. А. Душа ребенка. Москва : АСТ: Астрель, 2008. 153 с. (Библиотека логопеда).

Melnyk O.A. PSYCHOLOGICAL VIEWS OF I.O. SIKORSKY ON THE FACTORS OF DEVELOPMENT ON THE MENTAL SPHERE OF PERSONALITY

The article presents the results of the study of the scientific heritage of the prominent Ukrainian scientist Ivan Aleksiiivich Sikorsky, known far beyond Ukraine, regarding the problems of tiredness and treatment of stuttering, as evidenced by reference in the works of German, English and French scientists. The key works are analyzed, where scientific ideas are presented on the leading factors in the development of the mental sphere of personality, the theoretical bases are clarified. The place and significance of the problem of development of the mental sphere of personality in the system of psychological representations of I. O. Sikorsky are determined. It is believed that the focusing theme of scientific creativity of the scientist is the theme of development of mental capacity, the determinant of influence on the development of the psyche and the formation of a person as a basis and source of mental development. It has been established that the theoretical foundations of understanding of mental development in I. Sikorsky became the principles of mutual influence of physical and mental, principles of genetic analysis, determinism, activity approaches. According to the scientist development of the mental sphere of personality involves interaction between internal (genetic) and external (medium) by determinants. The psyche is determined by scientists as a biological phenomenon, a system that is determined in personal growth and self-improvement, because performs such functions as regulation, reflection, adaptation and maintaining integrity. It has been established that the development of psychological ideas of I. O. Sikorsky was carried out in the process of convergence of natural science and metaphysical knowledge with the recognition of the substantial nature of mental, idealistic and materialistic ideas. Psychological ideas of the scientist are soaked by the recognition of significant ties between the physical, mental and social development of the individual. The ability to reflect is recognized as the most important mechanism of self-development of the individual.

Key words: mental sphere of personality, development, self-development, personality, education, training.